

BATI TÜRK HAKANLI I (BATI KARAHANLILAR)'NIN KURUCUSU MESELES

Ömer Soner HUNKAN

ÖZ: Türk Hakanlığı (Karahanlılar) 1041 yılında ikiye ayrıldı. Doğu Türk Hakanlığı Arslan Han Süleyman b. Yûsuf tarafından kuruldu. İdari merkezleri Balasagun, Kaşgar ve Taraz idi. Batı Türk Hakanlığı'nı ise kimin kurduğunu tartışmalıdır. Bazı tarihçiler İlig Nasr b. Ali'nin oğlu Aynu'd-Devle Muhammed'in kurduğunu iddia etmektedir. Ancak, nümizmatlar başka görüştedirler. Batı Türk Hakanlığı'nı İlig Nasr b. Ali'nin diğer oğlu Böri Tegin İbrâhîm'in kurduğunu kanısındadırlar. Buna göre, hakanlığın kurucusu ve ilk hakanı Muhammed b. Nasr değil, Böri Tegin İbrâhîm olmaktadır. Devletin başkenti Özkend değil, Semerkand'tır. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlayan Türk Hakanlığı nümizmatikğine dair çalışmalar, 20. yüzyılın son çeyreğine doğru, yani yaklaşık bir asırlık süreçten sonra, önemli bir mesafe kat etmiştir. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde elde edilen nümizmatik veriler önemli yekûn tutmaktadır. Bu çerçevede bu nümizmatik verilerin tasnifi ve metodolojik değerlendirmeleri, yeni sonuçlara ulaşılmasına vesile olmuştur. Ele alınan bu çalışmada da tarihçi ve nümizmatların görüşleri irdelenerek, bilhassa *Târîhi Beyhaki*'de yer alan bilgilerle karşılaştırılacak ve bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

Anhtar Kelimeler: Maverâünnehr, Karahanlılar, Koçnev, Davidoviç, Semerkand

FOUNDER ISSUE OF WESTERN TURKISH KHANATE (WESTERN QARAKHAN DS)

ABSTRACT: In 1041, Turkish Khanate (Qarakhanids) was divided. Eastern Turkish Khanate was founded by Süleyman Arslan Khan. The state had in three administrative cities: Balasagun , Kashgar and Taraz. However, the founder of Western Turkish Khanate is contradictive. Some historians claim that the founder was Aynu'd Devle Muhammad, the son of Nasr b. Ali. However, numismatists have different thoughts. They are of the opinion that Western Turkish Khanate was founded by Böri Tegin Ibrahim, another son of Nasr b. Ali. Accordingly, the founder and the first khan of Western Turkish Khanate, is not Muhammad, but Ibrahim. The capital of the state is not Özkend, but. The studies on numismatics of Turkish Khanate beginning from the last quarter of 19th century have covered a lot of ground by the end of the last quarter of 20th century, in other words after a period of a century. The numismatic data obtained in

---

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaça Tarih Anabilim Dalı.

especially the last quarter of 20th century has an important amount. The classification and methodological evaluation of this numismatic data within this frame enabled obtaining new results. This study examines the views of historians and numismatists through comparing them, in particular, with the information in the History of Bayhaqi and attempts to reach some conclusions.

Keywords: Transoxania, Qarakhanids, Kochnev, Davidovich, Samarkand

Giri

Batı Türk Hakanlığı'nı ilk Nasr b. Ali'nin oğlu Aynu'd-Devle Muhammed mi yoksa diğer oğlu Böri Tegin brâhîm mi kurdu? İlk hakan hangisi oldu ya da aralarında siyasi bir statü ili kisi var mı idi? Bu bağlamda Batı Türk Hakanlığı'nın hâkimiyet alanı veya coğrafyası nasıl şekillendi, başkenti Özkend mi yoksa Semerkand mı idi? gibi sorular bilhassa Türkiye'deki ilgili çalışmalarda pek tartışılmaksızın çoğunlukla Omeljan Pritsak'ın *MEB İslam Ansiklopesi*'ndeki "Karahanlılar" maddesine atıflar yapılarak, onun görüşleri paralelinde cevap bulduğunu görülür. Pritsak bu meseleyi "Karachanidische Streitfragen 1-4" başlıklı makalesinde "Ayn ad-daula" alt başlığı ile numizmatik veriler ışığında irdelemiştir. Ancak geçen asrın son çeyreğine doğru hakanlık numizmatiklerinin metodolojik ve veri açısından daha detaylı tetkikleri eski SSCB'nde başta Elena Davidoviç ve Boris D. Koçnev olmak üzere bazı numizmatlar tarafından yapılmıştır. Burada durum, Pritsak'ın ileri sürdüğü görüşlerden farklıdır ve buna göre yukarıdaki soruların karışık da değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu makalede, bir taraftan bu farklı bakışları ele alınarak incelenmekte, diğer taraftan da varılan sonuçlar, hakanlığın İslami kaynak metinlerinde yer bulan siyasi tarihi ile karşılaştırılarak, çelişen ya da çelişmeyen yönleri ile vurgulanmaya gayret edilmektedir.

Omeljan Pritsak'ın Meseleye Dair Görüşü

Pritsak, "Karachanidische Streitfragen 1-4" başlıklı makalesinde "Ayn ad-daula" alt başlığında meseleyi özetle şöyle ele almaktadır; Aynu'd-Devle unvanı 434/1042 yılında Hokand'da kesilen sikkelerde "el-Melikü'l-Âdil Arslan Han Melik" şeklinde ortaya çıkıyor. Buna göre Arslan Han'ın kim olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Beyhakî'ye atfen vurgulandığı gibi, o zamanlar Fergana, Aynu'd-Devle'ye aitti. Bu dönemde Aynu'd-Devle'nin egemenliğini kabul etmediği birisi olarak Arslan Han Süleyman b. Yusuf'un mevzu bahis olamayacağı ikârdır. Söz konusu dönemde Kadır Han Yusuf'un oğlunun haricinde başka bir Arslan Han ya da amiri olmalıdır. Halife el-Kâim Biemrillah adına basılmış, üzerinde farklı tarihleri olan bir kısım sikkeler Arslan Han Muhammed b. Nasr ibaresini taşımaktadır ki, bu şahıs

Muhammed b. Nasr (Aynu'd-Devle) ile aynıdır. Halife el-Kâim 422-467/1030/31-1074/75 yılları arasında hüküm sürmü tür. Halife el-Kâim döneminden kalma üzerinde "Fahru'd-Devle Behram el-Melik Arslan Kara Hakan Emîrü'l-Umera" ibaresi bulunan sikkelere de sahibiz. Bunlardan bazılarının üzerinde tarih vardır. 441, 444 / 1049 - 1050, 1052 - 1053 yıllarını göstermekte ve sikkelerin kesim yeri olarak Özkend ve Ke adları bulunmaktadır. Mezkur dönemde bu ehirlere Aynü'd-Devle'ye ait oldu undan, Arslan Kara Hakan ve Arslan Han Süleyman b. Yusuf aynı ki iler olamazlar. Di er yandan Arslan Han (Süleyman b. Yusuf) daha çok 434'te Hokand'ta ya ayan Arslan Han Muhammed b. Nasr yani Aynu'd-Devle ile ili kilendirilmek zorundadır. Karahanlı Devleti çift devletlilik (hakanlık) esasına göre yapılandırılmı olsa da 1020'li yıllara kadar devlet bir bütünlük arz ediyordu. Kadir Han Yusuf b. Harûn el-Hasan'ın ölümünden (424 / 1032) sonra bu düzen lig Nasr b. Ali'nin Muhammed b. Nasr ve brahîm b. Nasr adlı iki o lu tarafından bozulmu tur. Fergana'ya hâkim olan ve babasının ba kenti Özkend'i kendisine ba kent yapan Muhammed b. Nasr (Aynu'd-Devle) hanedanının en ya lı üyesi Süleymân b. Yûsuf'tan ba ımsız olarak kendini büyük hakan yani Arslan Han ilan etmi tir. Daha sonra Tamgaç Han olarak büyük üne kavu an küçük karde i brâhîm b. Nasr, Maverâünnehr bölgesine yerle erek Semerkand'ı kendine ba kent yapmı ve Ka an (Bu ra Han) unvanı almı tir.¹

Onun bu konudaki genel görü leri ise *slam Ansiklopedisi'*nde öyledir:

"Muhammed I. b. Nasr, sikkelerin gösterdi ine göre, garp devletinin büyük-ka an'ı (Arslan Kara Hakan) olduktan sonra da, babasının makarrı olan Özkend'de oturmu tur. Ön sırada Müslümanların Buhârâ ve Semerkand ile ilgili olan tarihi kaynaklarında kendisinin hemen hemen tamamen meskût geçilmi olması bununla izah edilebilir. Esas lakabı babasının da lakabı olan Müeyyidü'l-Adl olup, bilhassa karde i ve erik ka an brâhîm b. Nasr'ın Buhârâ sikkelerinde ve o lu Arslan Tigin Ebu'l-Fazl el-Abbâs'ın sfarâ ırma mın Kı lak sfarâ ile Varuh arasındaki vadisinin yan bo azındaki kitabesinde (433 / 1041 yılına ait) görülür. Muhammed b. Nasr hakkında aynı zamanda son kaynak malumatı olan sikke malumatı 444 / 1052 - 1053 yılına aittir. V. asrın 40. yıllarından itibaren karde i brâhîm b. Nasr'ın, Bu ra Han unvanı ile, sikkelerde görülmedi ine ve bu zamandan beri ailenin el-Müeyyidü'l-Adl esas lakabını ta ıdı na bakılırsa, Muhammed b. Nasr'ın bu sıralarda vefat ederek, brâhîm b. Nasr'ın büyük ka an oldu una hükmedilebilir. brâhîm, Muhammed b. Nasr'a Ferganada halef olmu tur. Bundan Muhammed b. Nasr'ın o ulları Abbâs ile Ahmed'in zürriyetsiz

¹ Omeljan Pritsak, "Karachanidische Streitfragen 1-4", *Oriens*, 3, 1950, s. 224-227.

öldükleri veya brâhîm'in sülalenin bu kolunu verasetten uzakla tırımı oldu u neticesi çıkarılabilir.”²

Di er Tarihçilerin Meseleye Bakı ı

V. Vilademir Barthold, Pritsak'ın konuya ili kin ne rinden yarım asır evvel yani 1900 yılında ne retti i *Mo ol stilasına Kadar Türkistan* adlı me hur çalı masında, Mâverâünnehr'de Batı Türk Hakanlı ı'nın kurucu olarak Böri Tegin brâhîm b. Nasr'ı i aret eder:

“Hemen hemen bu sıralarda, Böri Tegin brâhîm, Mâverâünnehr'de hâkimiyetini sa lam bir surette tesis ile ba ımsız bir devlet kurdu. Sikkelerdeki bilgilere (Markov katalo u) göre, 433/1041-1042 yılında mutemelen Bu ra Han (=? Muhammed b. Yûsuf)'a tâbi olarak Buhârâ'da hüküm sürüyordu. Semerkand'da basıldı ı tahmin edilen 438/1046 tarihli sikkelerde ibrahîm'in bütün unvanlarını buluruz: ‘madu'd-Devle, Tâcu'l-Mille, Seyfu'l-Halifetillah, Tamgaç Han'. brâhim ve ondan önce Bu ra Han tarafından alınan ‘Tamgaç Han’ unvanı ...”³

Türkiye’de hakanlı a dair tarihi çalı maların öncüsü Zeki Veli Togan, *Karahanlılar 1966-1967 Ders Notları*'nda “Mâverâünnehr Karahanlıları” ba lı ında hakanları Böri Tegin Tamgaç Han brâhîm ile ba latmaktadır:

‘Tamgaç Han: Buhara ve Semerkant'ı payitaht edininp, Do u ve Batı Türkistan'ı idare etmi ve bu bakımdan kendisine ‘Melikü'l-Ma rık ves'Sin’ denilmi tir. ‘Tamgaç’ evvelce de anlatıldı ı gibi Kuzey Çin'i idare eden Wei sülalesinin mensup oldu u kabilenin adıdır. Bu kelime Tabgaç, Tavgaç ekilerinde de telaffuz olunur. Tamgaç Han'ın asıl adı galiba Börü'ydü, ki ilk devirlerinde hep ‘Börü Tekin’ ismi ile zikrolunur. Mâverâünnehr fatihi lik (Han) Nasr'ın o ludur. Gençli ini Taraz ve sficab hâkimi Yi an Tekin Mahmud (=? Bu ra Han Muhammed b. Yusuf)'un yanında geçirdi. Oradan her tarafa seferler yapmı tır. Yi an Tekin'e ba lılı ı ile olsa gerektir ki, Selçuklularla dostane münasebetlerde bulundu. Yani Selçukluların istiklalinden önce de Börü Tekin ismini ta ırken böyle oldu.”⁴

C. Edmund Bosworth, slam devletlerinde saltanat süren yöneticilerin kronolojik listesini verirken, Batı Türk Hakanlı ı'nı “Batı Karahanlı Büyük Ka anları” alt ba lı ında ele alarak O. Pritsak'ı takip etmektedir: “433/1041

² Omeljan Pritsak, “Karahanlılar”, A, C.6, s.262. Ayrıca bk. Omeljan Pritsak, “Die Karachaniden”, *Der slam*, XXX, Berlin, 1952, s. 17-68.

³ V. Vilademir Barthold, *Mo ol stilasına Kadar Türkistan*, (H. D. Yıldız), Ankara, TTK Yayınları, 1990, s. 324-325.

⁴ Zeki Velidi Togan, *Karahanlılar 1966-1967 Ders Notları*, s. 52, 70.

Muhammed b. Aynu'd-Devle, 444 / 1052 I. brâhîm Böri-Tigin Tamgaç Han."⁵

Ancak Bosworth'un konu ile alakalı 2010 yılında yayınladığı son çalışmada fikir de i tirdi i görülmektedir:

"433 /1042 Muhammed b. Nasr b. Ali, Arslan Kara Han, Müeyyidu'l-Adl, Aynu'd-Devle, Fergana'da Özkend prensi (ö.444/1053). 431/1040 brâhîm b. Nasr b. Ali, Ebû shâk, Böri Tigin, Tamgaç veya Tabgaç Bu ra Han, Kara Han, Melikü'l-Ma rık ve's-Sîn, Müeyyidü'l-Adl, Nâsıru'l-Hakk, mâdu'd-Devle ve't-Tâcu'l-Mille, zzu'l-Umme ve Kehfu'l-Müslimîn, Seyfu'l-Halifetillah, Ali Tegin o ulları üzerine galip geldi. Batı Ka anlı ı'nın ilk hanı ve yöneticisidir. 460 - 461 / 1068 - 1069'da o lu ve halefi emsu'l-Mülk Nasr ile ülkeyi birlikte yönetmi tir."⁶

Re at Genç hakanlık te kilatına dair eserinde bu meselede Omeljan Pritsak'ı referans alarak Batı Türk Hakanlığı ı'nı ele almaktadır:

"Devletin ikiye ayrılmasından sonra, merkez Özkend olmak üzere batıda hâkimiyetin I. Muhammed b. Nasr'ın elinde oldu u ve asıl kuvvet sahibi bulunan I. brahim b. Nasr'ın onun adına Semerkand'da Mâverâünnehr'i idare etti i anlaşıyor. Muhammed'in ölümünden sonra (1052/3 ?) ise brâhîm (Tamgaç Bu ra kara Hakan ebû shâk brâhîm b. Nasr), devletin tek hâkimi haline geldi. O Özkend'e gitmedi ve bu suretle devletin merkezi Semerkand oldu."⁷

We Liang-Tao, *Kârâhânîler Târihidin Bâyan* adlı eserinde öyle demektedir: "Sikke materyallerine göre 423 / 1040-1041 yılında Tegin brâhîm Tabgâç Bu ra Kara Han, Do u Karahanlılardan ayrılarak, müstakil bir siyaset takip etti. Bu dönemde Mâverâünnehr bölgesindeki Karahanlılar devleti tam manası ile ekillendi. Yeni bulunan sikkelere göre Davidoviç, iki Karahanlı devleti do rultusundaki O. Pritsak'ın bu meseledeki fikirlerini düzeltti."⁸

⁵ C. Edmund Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, (Trc. E. Merçil ve M. p irli), İstanbul, O uz Yayınları, 1980, s. 139.

⁶ C. Edmund. Bosworth, "Addition to New Islamic Dynasties", (ed. Yasir Suleiman), *Living Islamic History (Studies in Honour Professor Carole Hillenbrand)*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2010, s. 15.

⁷ Re at Genç, *Karahanlı Devlet Te kilatı*, İstanbul, KB Yayınları, 1981, s. 51.

⁸ We Liang-Tao, *Kârâhânîler Târihidin Bâyan*, (Uyg. Trc. A. Nurdun), Ka gar, Ka gar Uygur Ne riyatı,1986, s. 163-164.

Diyanet slam Ansiklopedisi'ne “Karahanlılar” maddesini yazan Selçuklu tarihçisi Abdulkerim Özaydın, Pritsak'ın görüşü paralelinde unları yazmaktadır: “Batı Karahanlılar: Aynüddeve Muhammed b. Nasr, Batı Karahanlıların büyük ka anı (Arslan Kara Hakan) olduktan sonra da Özkend'te oturdu. Yardımcı ka anı olan karde i Tamgaç Han brâhîm ise Semerkand'da oturup Mâverâünnehr'i idare ediyordu. Aynuddeve muhtemelen 444 (1052) yılında vefat edince karde i Böri Tegin brâhîm, Tamgaç Bu ra Kara Hakan unvanıyla büyük ka an oldu ve Özkend'e gitmeyip ba ehir olarak batının merkezi Semerkand'ı tercih etti.”⁹ Belki de bu maddede geçen bilgilerle çeli memesi dü üncesi ile *Diyanet slam Ansiklopedisi*'ne tarafımdan yazılan “Tamgaç Han brâhîm” maddesinde, Batı Türk Hakanlı ı'nın kurucusu Tamgaç Han brâhîm oldu u belirtilmekle birlikte, O. Pritsak'a ait olan “onun Aynu'd-devle'nin ölümünden sonra büyük ka an oldu u” görüşü, maddenin editörü tarafından metin içine eklendi i görülmektedir.¹⁰

Erdo an Merçil, Müslüman-Türk Devletleri kitabında Batı Karahanlılar Devleti ba lı ı altında unları söylemektedir: “Karahanlı Devleti ikiye bölündü ü sırada Batı Karahanlıların ilk büyük ka anı olan I. Muhammed b. Nasr, Özkend'de oturmu ve muhtemelen 1052-1053 yılı civarında ölmü tür. Ona karde i Ebû shâk I. brâhîm halef oldu. brâhîm ise Özkend'e gitmeyerek, Semerkand'da oturdu. Bu surette Batı Karahanlıların ba kenti Semerkand oldu...”¹¹ u halde bu bakı açısı da O. Pritsak'ı referans alan bir yakla ım olmaktadır.

Hakanlık Nüvizmatı E. A. Davidoviç'in O. Pritsak'a Reddiyesi

E. A. Davidoviç, Batı Türk Hakanlı ı kurucusu ve buna dair meselelerde bilhassa yeni nüvizmatik bulgularla O. Pritsak'ın nüvizmatik verilere dayalı yukarıda nakletti imiz görüşlerinin yanlı lı ına i aret etmektedir. Batı Türk Hakanlı ı'nın kurucusu Böri Tegin Tamgaç Han brâhîm b. Nasr olmasına kar ın, Aynu'd-Devle Muhammed b. Nasr'ın bu devletin bir mensubu bile olmadı ına vurgu yapmaktadır. Onun Do u Türk Hakanlı ı hakanı Arslan Han Süleyman'ın bir vasalı olarak, vefatına kadar Özkend ve Fegana'nın muhtelif ehirlinde hüküm sürdü ünü belirtmektedir:

“Bu durum (Pritsak'ın görüşleri) görünüşte düzenli iken, bazı yazılı kaynaklara ve darp edilmi hiçbir parasal kanıtı uymamaktadır. Gerçekte, ba ımsız Batı Karahanlı Devleti tamamen farklı bir tarzda biçimlenmi tir.

⁹ Abdulkerim Özaydın, “Karahanlılar”, D A, XXIV, stanbul, 2001, s. 408.

¹⁰ Ömer Soner Huncan, “Tamgaç Han”, D A, XXXIX, stanbul, 2010, s. 556-557.

¹¹ Erdo an Merçil, *Müslüman –Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınlar, Ankara, 1991, s. 26.

Muhammed b. Nasr asla bu devletin başı olmadığı gibi, Arslan Han unvanını da almadı. Hatta ne Fegana merkezdi ne de Özkend Batı Hanlığı'nın başkentiydi. Aynı'd-Devle Muhammed b. Nasr ırsî miras hakkı olarak daima bir yere sahipti ve yakın akrabası Ali ile uzak akrabası Hasan kolunun bir vasalı konumundaydı. 441/1024-1025 ve 447/1055-1056 yılları arasında adına basılan paralar, de i iki periyotlarda Fegana'nın muhtelif ehirlerinde Hocend ve lāk'da görüldü. Mesela, amcası Karahanlı hükümdarı Arslan Han Mansur b. Ali (415 / 1024-1025'e kadar) zamanında Fergana'nın merkezi Özkend ve Ahsiket'i, Mansur b. Ali ve Muhammed b. Ali'ye tâbi olarak yani onları metbu tanıyarak yönetti. Ekonomik açılardan bile bu ehirlerde tam bir pozisyona sahip de ildi ve tâbi oldu u hanedanın di er üyeleri ile paylaşmak zorunda idi. 415/1024-1025 yılında hanedanın Hasan kolu devletin başına geçince onları metbu tanıdı ve iki ehirin hâkimiyetini bir süre elinde bulundurmaya devam etti. Dandanakan ve yakınlarında Gazneliler ve Selçuklular arasında 1040 yılındaki mehur savaşta Selçuklular galip ayrıldı ve Horasan onların eline geçti. Bu zaferden sonra destekçileri Karahanlılara bu zaferlerini haber verdiler: Türkistan'ın iki hanı (Süleyman b. Yûsuf ve Muhammed b. Yûsuf kardeşler), Maverâünnehr'de Ali Tegin Oulları, ayrıca Ali kolunun oulları Böri Tegin (brâhîm b. Nasr) ve Aynı'd-Devle (Muhammed b. Nasr). Karahanlı devleti hala resmîyette birlekti. Nasr b. Ali'nin iki oğlu Muhammed (Hasan kolunun vasalı) ve brâhîm (ki o, Hasan koluna karşı daima mücadele ile meğul olmu tur.) kendi bölgelerinin ötesinde çok iyi bilinmelerine ve sahip oldukları yüksek itibara rağmen, Hasan kolu (ailesi), açıkça politik üstünlükün tadını çıkardılar. Karahanlılar iki başımsız devlete ayrıldı ında Fergana Hasan kolunun hâkimiyet alanı olan Doğu Hanlığı /Hakanlığı sınırları içinde kaldı. Hasan kolunun her iki üyesi Arslan Han Süleymân b. Yusuf ve Bursa Han Muhammed b. Yûsuf 440 / 1048-1049 yılında Fergana'daki pek çok ehirde (Özkend, Kuba, Merginan ve Ahsiket) yer alan paralarda üst hâkim yani metbû olarak görülür. Sınırlar de i ebilmekle beraber, Fergana'nın kuzey parçası Ahsiket Bursa Han Muhammed b. Yûsuf'a, güney doğu kısmı (Özkend ve Kuba gibi) Arslan Han Süleymân'a aitti. Ayrıca Hasan kolu Fergan'da vasallara da sahipti. Muhammed b. Nasr Aynı'd-Devle, Arslan Han Süleymân b. Yûsuf'un vasallarından biri idi ve ırsî miras hakkı olarak birkaç ehirin idaresi elindeydi (Onun Kuba ve Merginan gibi ehirleri belirli zamanlarda elinde tutup tutmadığı bilinmemektedir.). Muhammed b. Nasr ırsî miras sahibi olarak bir vasaldan öte de ildi ve hayatının sonuna kadar böyle kaldı. Nasr b. Ali'nin yazılı kaynaklarda Böri Tegin adıyla anılan di er oğlu brâhîm b. Nasr'ın siyasî kariyeri çok farklıydı. Böri Tegin, Hasan kolundan Maverâünnehr'deki Ali Tegin'in oullarının bir dönem tutsa ı idi. Özkend'deki kardeşinin yanına kaçarken, güneydeki dalara yöneldi ve Gaznelilerden bazı bölgeleri geri almak amacıyla bir ordu topladı. Önce bugünkü Tacikistan'ın güneyindeki Huttal ve Vah sahalarını yerle bir etti ve sonra bugünkü Özbekistan'ın güneyindeki Çaniyan bölgesini kontrol altına aldı. 430/1038-1039 yılından Çaniyan'da onun adına basılan paralar

vardır. Böri Tegin, Ali Tegin'in o ullaına kar ı sava a oradan ba ladı. 431 / 1039 yılı ba larında onlara kar ı birkaç zafer kazandı. Takip eden yılda Merkezi Mâverâünnehr'in önemli bir kısmını ele geçirdi. Askeri ba arılarını siyasi bir hareketle gösterdi: 431/1039-1040 (Ça anıyan parası)'da mütevazı Böri Tegin unvanını 'Tamgaç Bu ra Han' unvanı ile de i tirdi. brâhîm Tamgaç Han derhal Semerkand'ı kendine ba kent yaptı. Böylece ba ımsız Batı Hanlı ı devleti orijinlerini yani kökenlerini ve bütün geçmi ini Muhammed b. Nasr'dan de il, karde i brâhîm b. Nasr'dan aldı. Bölünen Karahanlı devleti Do u ve Batı Hanlıkları çerçevesinde yönetilerek, iki aile Ali Kolu ve Hasan Kolu arasındaki hudut te kil edildi. ki hanlık arasındaki sınır tekrar de i ti. Zengin ehirleri, mineral kaynakları ve verimli toprakları ile Fergana anla mazlık nedeni olarak kaldı. Ayrıca Sır Derya boyunca birkaç alan da el de i tirdi."¹²

Hakanlı ın Bir Di er Nümizmatı B. D. Koçnev'in Mesleye Yakla ımı

Koçnev'e göre, üst hâkimin yani siyasi piramidin zirvesindeki hakanların kullandı ı "Arslan Han" unvanı, hakanlık paralarının bütününün gerektirdi i tasnife ve siyasi tabloya bakıldı ında Muhammed b. Nasr'a de il, Do u Türk hakanlı ının kurucusu Süleymân b. Yûsuf'a aittir ve Muhammed b. Nasr, Arslan Han Süleymân b. Yûsuf'a tâbi olarak Özkend ve Hocend'de bulunmaktadır. Aynu'd-Devle ve "Melikan" unvanı ile maruf Muhammed b. Nasr b. Ali'nin, bunlardan ba ka "Köç Tegin", "Adu'd-Devle" ve "Seyfü'd-Devle" unvanları da mevcuttur.¹³ O lu Abbâs b. Muhammed b. Nasr ise 426-34 arasında Ahsiket ve Kasan'da idi. Muizzü'd-Devle ve Melik unvanı ile Abu'l-Muzaffer künyesi ta ıyordu.¹⁴

"429'lu yıllarda Mâverâünnehr fatihi Nasr b. Ali'nin o lu Böri Tegin brâhîm, Ali (Tegin) b. Hasan'ın o ullaının esaretinden kaçarak, Ça anıyan'a hâkim oldu ve oradan merkezi Mâverâünnehr'e hâkim oldu (430-434 yılları paralarına göre). 431'de Ke ve Semerkand'ı aldı. 432'de Buhara'yı ele geçirdi. 433'deki Buhara'da Yûsuf b. Ali'ye ait bakır paralara bakılırsa bir ara

¹² E. A. Davidoviç, "The Karakhanids", (Ed. M. S. Asimov ve C. E. Bosworth), *History Of Civilizations of Central Asia*, IV, Unesco, Paris, 1998, s. 126-128.

¹³ B. D. Koçnev, *Karahanidskie Monety: stoçnikovedçeskoe i storiçeskoe ssledovanie*, Moskova, 1993, s. 21.

¹⁴ Koçnev, *age.*, s. 21, 35. Ayrıca bk. B. D. Koçnev, "Zametki po Srednevekovoy Numizmatike Sredney Azii Çast 2 (Karakhanidi)", *MKU*, sa.15, 1979 (Almaata1983): 120-138. Koçnev bu çalı masında Varuh yazıtını detaylı bir ekilde tetkik eden B. a. Litvinskiy'in görü lerinden yola çıkarak, yazıtın muhtevasını de erlendirmekte, Abbâs b. Muhammed b. Nasr'ın unvanları ile Nasr b. Ali'nin hangi o lunun Abbâs'ın babası oldu unu tespit etmekte ve bu çerçevede Melikân adı ile zikredilen Aynu'd-Devle (Muhammed b. Nasr) hakkında bilgi vermektedir.

ehirdeki hâkimiyetini kaybetti. Ancak aynı yıl 433'te buraya tamamen hâkim oldu. brâhîm'in Ali Tegin o ulları ile mücadelede elde etti i bu ba arısının ne kadar büyük önem ta ıdı mı 433'teki Buhara dirhemlerindeki yazılardan görebiliyoruz. Burada Yûsuf b. Ali'ye kar ı 'Allah'ın yardımı ile' elde edilen zafere i aretle 'zafer' kelimesini ihtiva eden Kuran'dan iki ayete yer vermi tir." Mâverâünnehr'i ele geçirerek Semerkand'ı kendine ba kent yaptı. 431'de kendini 'Tamgaç Han' ilan etti. Bu ekilde ayrı bir devlet olarak Batı Ka anlı ı'nın temelini attı. Yönetim, sülalenin XIII. yüzyılın ba ındaki yıkılı na kadar brâhîm'in nesilleri yani Ali Kolu'nun elinde kaldı."¹⁵

Târîh-i Beyhakî'de Böri Tegin (Pur Tegin) ve Aynu'd-Devle

Böri Tegin brâhîm'in Mâverâünnehr'i ele geçirmek için önce Gazneliler ve sonra Ali Tegin O ullarına kar ı verdi i çetin mücadele hakkında en geni ve do ru malumat devrin ça da ı olan Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö.1077)'nin kaleme aldığı *Târîh-i Beyhakî*'de yer almaktadır. Otuz ciltten fazla olan eserin sadece 421-435/1030-1044 yıllarına ait olan kısmı günümüze kadar gelmi tir. Bu tarihler ise Mâverâünnehr'de Böri Tegin brâhîm'in Batı Türk Hakanlı ı'nı kurmaya çalı tı ı döneme tekabül etmektedir. Eserin müellifi Ebu'l-Fazl Beyhakî, Ebû Nasr Mi kân (ö.1039)'ın ba kanlı ında on dokuz yıl Gaznelilerin Dîvânü'r-Resâil'inde çalı mı tır. Onun ölümünden sonra Dîvânü'r-Resâil ba kanlı ına getirilen Ebû Sehl Zevzenî ile anla amayınca görevinden istifa etmi , Sultan Mesûd'un ısrarı üzerine yeniden görevine dönmü tür.¹⁶ Dolayısı ile verdi i bilgiler Gazneli diplomasisine ait belgelere dayanır. Bu, onun her ne kadar taraflı olabilece ini dü ündürse de yazdıklarının güvenirlili ini zedelememektedir.

Böri Tegin babası Mâverâünnehr fatihi lig Nasr'ın mirasını ele geçirmek üzere harekete geçmi ve bu mücadeleler sırasında Ali Tegin o ullarına esîr dü mü tü. Ali Tegin'in o lu Mâverâünnehr hâkimi Arslan lig Yûsuf'un hapsinden kurtularak bir gurup atlı ile Özkend'e, karde i Aynu'd-Devle Muhammed'in yanına kaçtı ve Gazneliler nezdinde te ebbüste bulunarak mücadelesinde kendisine destek aradı (429 / 1037-1038).¹⁷ Gazneliler onun hanedan mensubu ve merhum babası lig Nasr'ın saygın ve me hur birisi olmasını dikkate alarak, ne yapmak niyetinde oldu unu açıklayan bir mektup ile bir elçi göndermesini talep ettiler.¹⁸ 429 yılı evval

¹⁵ Koçnev, *age.*, s. 28.

¹⁶ V. V. Barthold, "Beyhakî", A, C.II, 1997, 582-584. Tahsin Yazıcı, "Beyhakî", D A, C.VI, stanbul, 1992, s. 63-64.

¹⁷ Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed, *Târîhü'l-Beyhakî* (Arp. Trc. Y. Ha âb ve S. Ne et), Beyrut, Dârü'l-Nehdati'l-Arabiyye, 1982, s. 596.

¹⁸ Beyhakî, *age.*, s. 597.

ayı sonu/A ustos 1038'de Böri Tegin'den gelen mektup, Sultan Mesûd ve Gazne yönetimi tarafından de erlendirilerek, Ali Tegin o ullarından habersiz, Böri Tegin'e "el-Emîr el-Fâzıl" lakabı ve "Emîr" adının verildi ini tescil eden bir mektubun kendisine cevap olarak gönderilmesi uygun görüldü. Gazneliler bu mektupla, Böri Tegin'in varlı ını resmen kabul ederken, daha önce Ali Tegin o ulları ile yaptıkları dostluk anla masını da ihlal etmi oluyorlardı.¹⁹

Ancak Böri Tegin, karde i Aynu'd-Devle'nin yanında barınmadı. Bu durumda kendisine yer aramaya ba ladı. Ali Tegin o ullarının hâkim oldu u vilayetlere gidemezdi. Ça âniyân bölgesine de yerle emezdi. Çünkü buranın valisi genç olmakla beraber, hatırı sayılır kuvvetlere sahipti.²⁰ Böri Tegin çaresiz olarak Perke'de Kumici Türklerine sı ındı. Hulbuk ve Huttâl'dan gelen haberlere göre, Böri Tegin üç bin atlı ile Hulbuk'a yönelerek insanlara zulüm etmekte idi. Sözde, Sultan Mesûd'un ordusuna hizmet için gelmi ti.²¹ Halbuki Huttâl sınırında her yeri ya malamakta idi. Bu sırada bölgede bulunan Gazneli vezir, yol güzergahını de i tirdi ve Böri Tegin ile yazı arak, iddiası do ru ise, itaatini göstermesini bekledi ini bildirdi. Bu geli melerden Sultan Mesûd'u da haberdar etti.²²

Sultan Mesûd ve veziri, Pezguzek yolunda Cevkânî menzilinde bulu tular. Ba ba a yaptıkları de erlendirme sonrasında Sultan Mesûd, Böri Tegin meselesinin öncelikli bir konu oldu una kara verdi.²³ Eylül 1038'de Pervaz'a gelerek, bizzat kendisi ordunun ba ında Böri Tegin üzerine yürümek için hazırlıklara ba ladı. Bunu duyan Böri Tegin, Âb-ı Penc'e döndü. Uzak bir yere yerle erek, Gazneli vezire hitaben yazdırıp gönderdi i mektupta, hizmet için hazır oldu unu, Vah ve Hulbuk sınırında olanlardan haberi olmadı ını bildirdi. Bunun üzerine Gazneli vezir, Sultan Mesûd'a bazı tavsiyelerde bulundu. Buna göre, bizzat sefere katılması do ru de ildi. Böri Tegin'in elçileri gelince, onların dinlenmesini ve bir anla manın yapılması daha do ru olacaktı. Zira Böri Tegin hem oldukça cesur, hem de askerî birlikleri vardı. Halbuki onunla sava mayıp, Sultan'ın tam teçhizatlı bir ordu ile Horasân'da Türkmenlere kar ı yürümesi, daha yararlı olacaktı.²⁴ Sultan Mesûd, her an Huttâl'a saldırmaya hazır Böri Tegin'i, han soyundan gelmesi nedeni ile

¹⁹ Beyhakî, *age.*, s. 597-598.

²⁰ Beyhakî, *age.*, s. 609-610.

²¹ Beyhakî, *age.*, s. 608.

²² Beyhakî, *age.*, s. 608-609.

²³ Beyhakî, *age.*, s. 609.

²⁴ Beyhakî, *age.*, s. 610.

Selçuklu Türkmenlerinden daha tehlikeli gördü ünden, vezirin nasihatlerine itibar etmedi.²⁵

Sultan Mesûd, 14 Safer 430/15 Kasım 1038'de Belh'e geldi. Huttâl halkının Böri Tegin'den zulüm gördü ü ikâyetlerine, bir de onun, Horasân'ı istila etmesi için Selçuklulara destek verdi i yönünde abartılı duyumların katılması, Sultan Mesûd'un Böri Tegin meselesini öncelikle çözme arzusunu güçlendirdi. Devlet adamları ile yaptı ı toplantıda, Mâverâünnehr'e Böri Tegin üzerine yürüyerek, kı mevsiminde bu i in sonuçlandırılaca nı, baharda ise, Horasân'a Selçuklular üzerine yönelece ini bildirdi.²⁶ Sultan Mesûd'un kararının do ruluktan uzak oldu unu gören veziri, kararından vazgeçmesi için daha pratik ve kazançlı bir öneride bulundu. Suyun yere indi i anda dondu u bir vakitte Mâverâünnehr'e sefer yapmaktansa, anla ma içinde oldukları Ali Tegin o ulları ve Ça âniyân valisine, Böri Tegin meselesinin çözümü havale edilebirdi. Böylece, Böri Tegin ve adamları Mâverâünnehr'den kovulur, muhtemel bir yenilgi söz konusu olursa, bundan Gazneli ordusu bir zarar görmeyece i gibi, gerekirse, yaprakların ye illendi i ya da mahsüllerin toplandı ı mevsimlerde bölgeye bir sefer yapılabilirdi.²⁷

Böri Tegin üzerine yürüme dü üncesinde ısrarlı olan Sultan Mesûd, Mâverâünnehr'e sefer için, Belh'den Tirmiz'e hareket etti (19 Rebiülevvel 430 / 18 Aralık 1038). Ceyhûn üzerine yaptırdı ı köprüden geçerek Tirmiz'e geldi. Bu ayın sonuna do ru Tirmiz'den Ça âniyân'a yöneldi. 3 Rebiülahir 430 / 2 Ocak 1039 tarihinde oradan ayrılarak Soman Bo azı yoluna do ru gitti.²⁸ Kar ısına hiç kimse çıkamadı.²⁹ Ancak, 9 Rebiülahir/8 Ocak Pazar günü yol üzerinde Sultan Mesûd'a vezirinden kötü haberler ihtiva eden bir mektup geldi. Mektupta, Selçuklu Ça rı Bey Davûd'un güçlü bir ordu ile Cüzcân'a yöneldi i, amacının Ceyhûn'a gelerek köprüyü yıkmak ve nehrin iki yakasını ele geçirmek oldu u, e er bunu gerçekle tirirse devletin heybetinin zail olaca ı haber veriliyordu. Üstelik Böri Tegin, Soman'a yürümü ve bo azı ele geçirmi ti. Buraları iyi bilen kabiliyetli adamları vardı. Bu artlar altında Sultan Mesûd gizlice Tirmiz'e do ru dönmeye karar verdi (12 Rebiülahir / 11 Ocak Cuma). Böri Tegin bunu fırsat bilerek Gazneli ordusunun e yalarından, at ve develerinden müte ekkil a ırlıklarını

²⁵ Beyhakî, *age.*, s. 611.

²⁶ Beyhakî, *age.*, s. 615.

²⁷ Beyhakî, *age.*, s. 616.

²⁸ Beyhakî, *age.*, s. 619; Gerdîzî, Ebû Saîd Abdü'l-Hay. Târîh-i Gerdîzî, (N r. Abdü'l-Hay Habîbî), Tahran, Dünyâ-yı Kitâb, 1363 h. ., s. 434.

²⁹ Gerdîzî, *age.*, s. 434.

ya maladı. Sultan Mesûd 26 Rebiülahir / 25 Ocak Cuma günü Tirmiz'e dönebildi.³⁰

Böri Tegin'in, Kumici Türklerinin desteğinin yanı sıra Selçuklular ile kurdu u ba lantı sayesinde, Sultan Mesûd'un yanlı ve u ursuz Mâverâünnehr seferi ba arısızlıkla sonuçlandı. Böylece, Mâverâünnehr'de itibarı artan Böri Tegin, muhtemel yeni bir seferi önlemek ve ili kileri düzeltmek amacıyla Sultan Mesûd'a bir mektup gönderdi. Ça âniyân valisi genç ya ta halef bırakmadan ölmesi dolayısı ile, Kumicelere deste e giden Böri Tegin'e, Sultan olumlu cevap verdi. İmdi, Türkmen meselesi daha önemli kabul edilmekte oldu undan, Gazneliler, Mâverâünnehr'e yönelik mevcut siyasetlerinde de i ikli e gittiler. Böri Tegin ile, onun büyük dü manı Ali Tegin o ullarının birbirlerini vurmasını beklemek, yani "Köpekler ine e saldırırsın." siyaseti, menfaatlerine daha uygundu.³¹

Böri Tegin'in gün geçtikçe Mâverâünnehr'de kuvveti ve deste i artıyordu.³² 431/1039-1040 yılı ba nda Gazne yönetimine gelen haberlere göre, her taraftan dü manlar (Türkmenler) hazırlık yapmakta olup, onların Böri Tegin'e verdi i destek sonucu Mâverâünnehr'i Ali Tegin o ullarından almasına ramak kalmı tı.³³ Böylece, Gaznelilerin Ceyhûn boyunca kom usu olacaktı ki, Gazneliler Mayıs 1040 Dandanakan Sava rında Selçuklulara ma lup olarak bütün Horasân'ı kaybettiler. Belh'i ve Gazne'yi terk ederek, Hindistan'a çekilme niyetinde olan Sultan Mesûd'un, Böri Tegin'e Belh ve Toharistan'ı vererek onunla Selçukluları birbirine dü ürmeyi hedefleyen son te ebbüsleri de bo una idi (432 / 1041-1042).³⁴

Ortaya Atılan Görü ler ile Târîhi Beyhakî'ye Göre De erlendirme ve Sonuç

Batı Türk Hakanlı rını kimin kurdu u meselesinde ilk problem; Ferganada basılan 434 tarihli Hocend parasında "el-Melikü'l-Âdil Arslan Han Muhammed / Aynu'd-Devle" veya 444 yılına ait "Melikü'l-Muzaffer Arslan Han Muhammed b. Nasr/Aynu'd-Devle" unvan ve isimlerini ta ıyan paralardaki "Arslan Han" unvanının kime ait oldu u sorunudur. Bu noktada O. Pritsak, bu unvanın Muhammed b. Nasr'a ait oldu unu belirtmesine kar ın, E. A. Davidoviç bunun Muhammed b. Nasr'a de il, Do u Türk Hakanlı rı kurucusu Süleymân b. Yûsuf'a ait oldu unu belirtir. Aslında nümizmatik

³⁰ Beyhakî, *age.*, s. 619-620; Gerdîzî, *age.*, s. 434.

³¹ Beyhakî, *age.*, s. 623.

³² Beyhakî, *age.*, s. 625.

³³ Beyhakî, *age.*, s. 654.

³⁴ Beyhakî, *age.*, s. 725.

veriler bütünsel ve detaylı tasnife tutuldu unda E. A. Davidoviç ve onun takipçisi B. D. Koçnev'in haklı oldu u görülür. Mesela benzer bir para üzerinden gidilirse anlatılmak istenen daha kolay anlaşılabilir; Her iki kardeşin babaları lig Nasr'ın kendine ait nümizmatik verilerde onun hiç "han" unvanı taşımadığı bilinmektedir. Fakat 396 / 1005-1006 Nî âbûr ve Herat dinarının arka tarafında Pâdi â Muhammed Resûl Allah el-Kâdir Billah Nâsru'l-Hakk Han el-Müeyyidü'l-Adl lig Nasr yazıları vardır.³⁵ Buradaki "Nâsru'l-Hakk Han" unvanı lig Nasr'a değil, kardeşi Türk Hakanlığı hakanı Togan Han Ahmed'e ait olduğu bilinmektedir.³⁶ Nitekim hakanlığın bir vatandaşı olan Nesefî, onu eserinde lig Ebi'l-Hasan Nasr b. Ali şeklinde doğrudan olarak kaydeder ve ona yaptığı diğer atıflarda da asla "Han" unvanı kullanmaz.³⁷ Bunun gibi, olayların çağdaşı bir kaynak olan *Târîhi Beyhakî*'de Muhammed b. Nasr, sadece "Aynu'd-Devle" lakabıyla anılır. Ne kardeşi Böri Tegin ile olan ilişkilerinde ne de Selçukluların çevre hükümdarlarına gönderdiği fetihnamelerde ondan "Arslan Han" diye söz edilmez ve yalnızca "Aynu'd-Devle" dendiğine rastlanır. Diğer taraftan nümizmatik metotlar açısından bakıldığında Fergana'da veya oranın Özkend, Hocand gibi ehirlerinde yer alan bir yöneticinin "Arslan Han" unvanı kullanması düşünülemez. Çünkü "Arslan Han" unvanı Balasagun ve Kağar gibi ehirlere özgü bir unvandır. Bu nedenle Fergana bölgesinde rastlanan "Arslan Han" unvanının bu bölgenin üst hâkimi değil bir ifadeyle burada metbu tanınan kişiye yani Kağar ve Balasagun'da hakanlığın en üst hiyerarşisini temsil eden Arslan Han Süleymân b. Yûsuf'a ait olduğu açıktır. Bu çerçevede Muhammed b. Nasr, hakanlık ikiye ayrıldığı anda kendisi Doğu Türk Hakanlığı sınırları içinde yer alan Özkend'de tâbi bir konumda idi ve Batı Türk Hakanlığı ile statü veya hiyerarşi açısından hiçbir bağlantı yoktu. Bu nedendir ki, Özkend hiçbir zaman Batı Türk Hakanlığı'nın başkenti olmamıştır. Muhammed b. Nasr ve oğlu Abbâs'ın Fergana bölgesindeki bazı ehirlerdeki alt tâbi olarak mevcudiyetleri, Doğu Türk Hakanlığı'ndan Kağar ve Balasagun hâkimi Arslan Han Süleyman ve Taraz ile sficab hâkimi kardeşi Bu ra Han Muhammed'in himayelerinde 1053 yılına kadar sürmüştü, daha sonra 1057 ve 1058 yıllarında Doğu Türk Hakanlığı'nda çıkan karışıklıklar sonucu Fergana, Batı Türk Hakanlığı tarafından ele geçirilmiştir.

³⁵ M. Fedorov ve L. Ilisch. "Qarakhanid Gold Coins of the 11th Century AD", YN, VIII, Yarmouk, 1417/1996, s. 26-28.

³⁶ B. D. Koçnev, *Karahanidskie Monety: stoçnikovedçeskoe i storiçeskoe ssledovanie*, Moskova, 1993, s.21; Stephen Album, *A Checklist of Islamic Coins*, Santa Roca, 1998, s. 75.

³⁷ Nesefî, Ebû Hafz Necmü'd-Dîn Ömer, *el-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand*, (N r. M. Fâyâbî), es-Suudiyye, Mektebetü'l-Kevser, 1991, s. 487.

Nasr b. Ali'nin di er o lu Böri Tegin brâhîm 429/1037-1038'de Ali Tegin o ullarının hapsinden kaçarak, yardım için karde i Aynü'd-Devle Muhammed b. Nasr'ın yanına Özkend'e gelmesine kar ın burada barınamamı tı. Bunun temel nedeni, karde inin Arslan Han Süleymân b. Yûsuf'a tâbi olması idi. Zira Arslan Han Süleymân b. Yûsuf hem Böri Tegin'in rakibi Ali Tegin O ullarının yakın akrabası idi hem de di er rakibi Gazneli Sultan Mesûd ile yakın ili kileri vardı. Dolayısı ile tâbisi konumundaki Muhammed b. Nasr'ın onu korumasına izin veremezdi. Bu artlarda davasında yalnız kalan Böri Tegin, içeride Kumici Türklerinden dı arda ise Selçuklu Türkmenlerinden aldı ı destek ve onlarla iyi bir koordinasyon dâhilinde önce Maverâünnehr'in Ça anıyan bölgesini Gaznelilerden aldı ve akabinde merkezi Maverâünnehr'e yönelerek, buradaki Ali Tegin O ullarını bölgeden çıkararak, Semerkand ba kent olmak üzere Batı Türk Hakanlı ı'nı kurdu. Böri Tegin brâhîm bu süreçte bastırdı ı paralarda "Tamgaç Bu ra Kara Hakan" veya sadece "Tamgaç Han" ve "Müeyyidü'l-Adl" unvanlarını kullanarak, hem babasının mirasına sahip çıkmı hem de bölgenin bir önceki hâkimi Ali Tegin'in en üst ba ımsız yöneticiye i aret eden unvanlarını ta ımı tır. Bu unvan ve lakaplar metbû bir yöneticinin kullanabilece i unvanlar olup, asla ba ka bir üst hâkimi ima etmemektedir. u halde, erik veya yardımcı ka anlık gibi bir hiyerar iden bahsetmek mümkün de ildir. Ayrıca Muhammed b. Nasr'ın, karde i Böri Tegin brâhîm'in Mâverâünnehr'i ele geçirme mücadelesinde ona hiçbir deste i vaki olmamı tır. Semerkand'ın ba kent oldu u Batı Türk Hakanlı ı'nda bölgede hâkimiyet, Böri Tegin Tamgaç Han brâhîm b. Nasr'dan sonra çocuklarına nesiller boyu intikal etmi , ancak karde i Muhammed b. Nasr'ın çocukları bölgeye hiçbir zaman hâkim olamamı lardır.³⁸ Batı Türk Hakanlı ı sınırları ise ba langıçta sadece, Semerkand, Buhârâ, Ke vs. ehirleri ihtiva eden merkezî Mâverâünnehr ile Ça âniyân ve Huttal bölgesini kapsamaktadır.³⁹

Tamgaç Han brâhîm, 449/1057-1058 tarihlerinde Do u Türk hakanlı ında meydana gelen iç karı ıklıklardan yararlanarak hâkimiyet alanını, Özkend, Ahsiket, Hocend, Tûnket, sfîcâb, â , Binket, Kuz Ordu (Balâsâgûn)'yu içine alacak ekilde geni letmeyi ba ardı. Nitekim sikkelere

³⁸ Ner ahî, Ebû Bekr Muhammed, *Târîh-i Buhârâ*, 'Tercüme-i Ebû Nasr el-Kubâvî ve Telhîs-i Muhammed b. Zufer', (N r. M. Radavî), Tahran, nti ârât-ı Tûs, 1363 h. ., s. 80; *bnü'l-Esîr El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, (Ed. M. Tulum), IX, stanbul, Bahar Yayınları, (offset), 1991, s. 234.

³⁹ B. D. Koçnev "Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimy i Titulatura (Çast 2)" *vostochnoe storiçeskoe storiçnikovedenne i Spetsialnie Distipliny Vipusk 5*, Moskova, 1997, s. 248-249.

göre, 452? ve 458-460 yıllarında Özkend’de Dâvud b. brahîm, “Köç Tegin” unvanı taşıyordu. 450?, 452, ve 454 tarihlerinde Tünket’de “Ya’an Tegin ve Yemînü’ d-Devle” unvanlarını haiz Ebu’l-Muzaffer Muays b. brâhîm vardı ki, o, 44? ve 461 Buhârâ’da bastırılan paralarda “Togan Han” unvanını da taşımakta idi. Nasr b. brâhîm, “emsü’l-Mülk” lakabı ile 459-460’da Buhârâ’da bulunuyordu. “Burhânü’ d-Devle” Hızır b. brâhîm’in oğlu Yûsuf b. Hızır 460 yılında Kuz Ordu’da idi.⁴⁰ Nitekim Arslan Han Süleymân ve Bu’ra Han Muhammed’in temsil ettiği Doğu Türk Hakanlığı ülkesinin Tamgaç Han brâhîm tarafından istila edildiği yönündeki bnu’l-Esîr’in verdiği bilgiler bu numizmatik veriler ile de uyumaktadır.⁴¹

KAYNAKÇA

- Album, Stephen, *A Checklist of Islamic Coins, Santa Roca*, 1998, s. 74-79.
- Barthold, V. V., *Moğol Stilasına Kadar Türkistan*, (H. D. Yıldız), Ankara, TTK Yayınları, 1990.
- Barthold, V. V., “Beyhakî”, *A*, C.II, 1997, s. 582-584.
- Beyhakî, Ebu’l-Fazl Muhammed, *Târîhü’l-Beyhakî* (Arp. Trc. Y. Haşâb ve S. Ne’et), Beyrut, Dârü’l-Nehdati’l-Arabiyye, 1982.
- Bosworth, C. E., *İslam Devletleri Tarihi*, (Trc. E. Merçil ve M. Pırlı), İstanbul, Oğuz Yayınları, 1980.
- , “Addition to New Islamic Dynasties”, (ed. Yasir Suleiman), *Living Islamic History (Studies in Honour Professor Carole Hillenbrand)*, Edinburg University Press, Edinburg, 2010.
- Davidoviç, E. A., “The Karakhanids”, (Ed. M. S. Asimov ve C. E. Bosworth), *History Of Civilizations of Central Asia*, IV, Unesco, Paris, 1998, s. 119-143.
- Federov M. ve L. Ilisch, “Qarakhanid Gold Coins of the 11th Century AD”, *YN*, VIII, Yarmouk, 1417/1996, s. 25-36.
- Genç, Re’at, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, İstanbul, KB Yayınları, 1981.
- Gerdîzî, Ebû Saîd Abdü’l-Hay. *Târîh-i Gerdîzî*, (Nâsır Abdü’l-Hay Habîbî), Tahran, Dünyâ-yı Kitâb, 1363 h. ..
- Hunkan, Ömer Soner, “Tamgaç Han”, *D A*, XXXIX, İstanbul, 2010, s. 556-557.
- bnu’l-Esîr, El-Kâmil fi’t-Târîh Tercümesi*, (Ed. M. Tulum), I-XII, İstanbul, Bahar Yayınları, (ofset), 1991.
- Koçnev, B. D., *Karahanidskie Monety: stoçnikovedçeskoe i storiçeskoe ssledovanie*, Moskova, 1993.

⁴⁰ B. D. Koçnev, *Karahanidskie Monety: stoçnikovedçeskoe i storiçeskoe ssledovanie*, Moskova, 1993, s. 30.

⁴¹ (bnu’l-Esîr IX: 235).

BATI TÜRK HAKANLIĞI (BATI KARAHANLILAR)'NIN KURUCUSU MESELESİ

- , “Zametki po Srednevekovoy Numizmatike Sredney Azii Çast 2 (Karahanidi)”, *MKU*, sa.15, 1979 (Almaata1983), s. 120-138.
- , “Svod Nadpisey na Karahanidskih Monetah: Antroponimy i Titulatura (Çast 2)” *vostoçnoe storiçeskoe storiçnikovedenne i Spetsialnie Distipliny Vipusk 5*, Moskova, 1997, s. 245-314.
- Merçil, Erdo an, *Müslüman–Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınlar, Ankara, 1991.
- Ner ahî, Ebû Bekr Muhammed, *Târîh-i Buhârâ*, ‘*Tercüme-i Ebû Nasr el-Kubâvî ve Telhîs-i Muhammed b. Zufer*’, (N r. M. Radavî), Tahran, nti ârât-ı Tûs, 1363 h. ..
- Nesefî, Ebû Hafz Necmü’ d-Dîn Ömer, *el-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand*, (N r. M. Fâyâbî), es-Suudiyye, Mektebetü’l-Kevser, 1991.
- Özaydın, Abdulkerim, “Karahanlılar”, *D A*, XXIV, stanbul, 2001, s. 408.
- Pritsak, Omeljan., “Karachanidische Streitfragen 1-4”, *Oriens*, 3, 1950, s. 209-228.
- , “Die Karachaniden”, *Der slam*, XXX, Berlin, 1952, s. 17-68.
- , “Karahanlılar” *A*, VI, 1997, s. 251-273.
- Togan, A. Z. V., *Karahanlılar (840-1212) 1966-1967 Ders Notları*, SAM Ktp.
- We Liang-Tao, *Kârâhânîler Târihidin Bâyan*, (Uyg. Trc. A. Nurdun), Ka gar, Ka gar Uygur Ne riyatı, 1986.
- Yazıcı, Tahsin, “Beyhakî”, *D A*, C.VI, stanbul, 1992, s. 63-64.